Їх гурток: стали під дверми класу, розмовляють бадьорим півголосом.

— Вам чого, діти?

Ми, пані, хочемо до школи,— говорить одно, найбільше певне себе, та дряпає в заклопотанні замурзане лице.

Повздержливо, низьким голосом, який проглочує сентимент, говорю:

— Ходімте, запишу вас.

Поставали кругом стола, зорять за бистрими рухами пера. А коли котре почує на собі мій погляд, спалахне слабкою тінню і стулиться в купку, ніби той мертвий жучок.

— Як пишешся?

— Оленка Шугенюк.

— Село, повіт?

— Кийданів, Бучач.

— Родичі де?

— Тато у Канаді. Перш за все були у Фортвілю, тепер переїхали, але не пишуть, де. Вже п'ять літ як з дому.

— Багато вас дітей?

— Одно в шпиталю на "реперації", а я з мамою осьдечки.

— Померло котре?

— Та всюди, в Грядищі, у Вінкельсдорфі і в Цветлю... Скрізь по одному.

— Як се ти попала у сей Гмінд, небого?

Підняла худенькі рамена, мов птах, що он-он пурхне від землі.

— То, прошу пані, нас заладували на колій. На Зелені Свята стали дуже кулі летіти, і наші війська нас вигнали, бо вже була битка під лісом. Дівчата повиносили шмаття на городи, позакопували. Зі скорострілів так москалі стріляли, що раз! Забили свиню на ланах, рух зробився, та й ми пішли на ксьондзове поле за водою, а потім до Вольфсбергу, а з Вольфсбергу на Гмінд...

Кількома стрічками невидних слів які поміряно простори! Скільки білих кілометрових стовпів, піль, розгойданих вітрами, глибоких, як ніч, лісів, ще й рік, розлитих зловороже!..

— А на Чехії діти дуже мерли?

— Там не мерли. Не було шпиталів. Тут, на Гмінді, покладено наших у ями багацько... Дуже много шпиталів побудували.

Стоїть переді мною така поважна в рухах, бистра у висновках, зв'язка в словах! Спідничка на ній з сірої дерги, кабатина з сінника, низка зелених "перлів" на шиї, руки порепані, кривавлять.

— А ти, маленька, як пишешся?

— Пишуся Доця Косик, село Незвиска, повіт Городенка,— виголошує за одним віддихом, як привчена сорока. Сю формулу Доця знає напам'ять — вона її метрика, паспорт, свідоцтво приналежності до нації.

— Ти давно вийшла з карантани?

— Буде три неділі.

— А де ліпше: там чи тут?

— Госпідку, та на вольних бараках ліпше!

— Мама де?

— "Злапана" до Росії. Я з бабою приїхала.

— Зі шпиталю вертаєш?

— Ні,— сміється мило,— йно баба не мають мене чим погодувати.

— Багато вас дітей?

— Дуже небагато.

— Ну кілько?

— А п'ятеро...

Виджу я тебе, українська бабусю! Колись кріпка, весела й потрібна всьому родові, мов сонічко боже, а тепер зажурена, аж чорна, грієш півнагі тільця дітей, як крізь усі щілки мече водою і вітром, дуєш на рани від блощиць, що жалять до нестями, і посеред нічних прокльонів та

ломоту дверей молиш небесні сили, щоб помогли донести отсей дріб синові, цісарському стрільцеві...

— А ти як пишешся?

— Катерина Равлюк.

— З ким тут?

— Дядина є.

Підносить рам'я, щоби загорнути волосся з-понад брів, і тільки тоді бачу, як з темної основи уставок виступає незнаний мені мотив високо артистичним обрисом.

— Хто се вишивав?

— Хто ж би, сама!

Знизує легко плечима: їй трохи смішно.

— Тепер не шиєш хіба? Коцика нема!

Усміх заволікся турботою:

— Я ще маю двадцять мотошечків, тоненьких, по грайцару, але нездалих... Добрий коцик, чим переться, тим красший стає. Ми наш закопали у ямі, а як москалі втікали, то вже був зогнилий... (До шитки, проше, треба сукати!) . Ще як розводжу — нічого, але як прийдеться заповняти, що потягну за ниточку, троха не плачу...

Хотіла ще щось сказати, але надавили її з боків, діточа юрба розходилася ходором:

— Ай... пустіть мене, пустіть!—лепетіло засмалене дівчатко понад голови других. У мові зусилля, ліве рам'я томить судорога, очі блудять високо, повні сліз.

— В нашім селі була цілий рік... швармлінія... Мама пішли до Данії... на контракти...

— Слідуюча!

— Щепківська Тацька з Космирина.

Вона проста, чистенька, як смерічка, виросла на зеленій обочі.

— Я не маю нікого. Тато убиті під Галичем, а маму й обі сестри в Космирині граната розірвала.

Загортаюся в свій шаль, дарма що тут і там снується ще полиняле, осіннє сонце. Воно світить на таблички, заставлені військом кривульок, на дочку фараона, що он на образку виймає з кошика маленького Мойсея,— на худенькі, байдужі обличчя, схилені над лавками, і не роздає радості нікому. День довгий, як рік, голодний обід далеченько! Тільки весела Доця Косик веретениться, аж кіски скачуть.

Кажуть про неї, що коли пороздають на кухнях харчі, вона біжить туди і за ложку каші виспівує кому треба її не треба:

Ой червоний бурачок,

Зеленая гичка,

Любив мене козачок,

Хоч я невеличка...

Одна тільки за всіх Доця підскакує на місці і трохи тяжким від застуди голосом з усіх маленьких сил тішиться своїм існуванням:

— Сонце, о сонце!

Діти, мов приворожені, дивляться вслід за її рукою, простягненою в світло.